



# Visuomenė ir sovietų kariuomenė Lietuvoje 1939–1940 metais. Politinis ir socialinis aspektai

Dr. Artūras Svarauskas

Lietuvos istorijos institutas, XX amžiaus istorijos skyrius, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius  
El. p. a.svarauskas@gmail.com

*Anotacija.* Straipsnyje analizuojamas sovietų karinių įgulų, įkurdintų Lietuvoje 1939 m. spalio 10 d., Lietuvos ir SSRS savitarpio pagalbos sutartimi tiesioginis ir netiesioginis poveikis Lietuvos visuomenei 1939–1940 m. Teigiama, kad oficiali (vieša) ir neoficiali (privati) nuostata Raudonosios armijos bazių Lietuvoje klausimu buvo skirtinga. Giluminį suvokimą apie įgulų potencialią grėsmę valstybės suverenitetui neigė oficialūs Lietuvos vyriausybės pranešimai. Dėl šios ir kitų straipsnyje įvardytų aplinkybių didžioji Lietuvos gyventojų dalis sovietų karinių įgulų dislokavimo faktą Lietuvoje priėmė kaip nepageidaujamą, tačiau Lietuvos ir SSRS dvišalių santykių išdavos aplinkybę. Straipsnyje tiriamos formalaus ir neformalaus civilių gyventojų bendravimo ir santykių su sovietų karinėse įgulose dislokuotais kariais praktikos, kurios turėjo reikšmingų pasekmių visuomenei suvokiant 1940 m. birželį–liepą vykčiusius politinius procesus Lietuvoje.

**Esminiai žodžiai:** 1939 m. Lietuvos ir SSRS savitarpio pagalbos sutartis, sovietų kariuomenės įgulos, Lietuvos vyriausybė, inteligentija, Lietuvos gyventojai.

*Abstract.* The article analyses the direct and indirect impact on Lithuanian society of the Soviet military garrisons established by the Mutual Assistance Treaty of 1939 with the USSR. It is written that the official (public) and unofficial (private) attitudes towards the presence of the Red Army bases in Lithuania were different. The deep perception of the garrisons' potential threat to the sovereignty of the state was denied by official reports of the Lithuanian government. As a result of this and other circumstances mentioned in the article, the majority

of the Lithuanian population accepted the fact of Soviet garrison deployment in Lithuania as an undesirable, but non-threatening circumstance resulting from the bilateral relations between Lithuania and the USSR. The article describes the practices of formal and informal communication and relations of the civilian population with the Soviet military garrisons, which had significant consequences for the public perception of the political processes of the summer of 1940 in Lithuania.

---

**Keywords:** 1939 Lithuania-USSR Mutual Assistance Treaty, Soviet garrisons, Lithuanian government, intelligentsia, Lithuanian society.

---

## Įvadas

1940 m. birželio 14 d. sovietų vyriausybės ultimatumo Lietuvai teksto formuluotė skyrėsi nuo vėliau adresuotų Latvijos ir Estijos vyriausybėms. Lietuvos atveju priekaištai pradėti nuo padėties, susijusios su Savitarpio pagalbos sutartimi Lietuvoje įkurdintomis Raudonosios armijos įgulomis. Lietuvos vyriausybė kaltinta sovietų karių grobimu ir tardymu siekiant iškvosti SSRS karines paslaptis. Antrasis kaltinimas, kurio nebuvo ultimatumuose Latvijai ir Estijai, taip pat susijęs su karinėmis bazėmis. Lietuvos valdžia kaltinta sovietų įgulų statybose dirbusių Lietuvos piliečių ir aptarnaujančio personalo persekiojimu ir areštais. Iš to daryta išvada, kad Lietuvoje siekta sukurti neįmanomas sąlygas karinėms sovietų įguloms bei priešišką aplinką ir jas užpulti<sup>1</sup>. Taigi 1939 m. rudenį Lietuvoje įkurdintos sovietų įgulos tapo vienu iš formalių sovietų pretekstų 1940 m. pavasarį užsukti agresijos mechanizmą ir vasarą įvykdyti Lietuvos karinę okupaciją ir aneksiją.

Karinės įgulos darė ir kitokio pobūdžio tiesioginę ir netiesioginę įtaką Lietuvos politiniam ir socialiniam gyvenimui. Straipsnio objektas – Lietuvos visuomenės dalies (inteligentijos, miesto ir kaimo darbininkų) ir Lietuvos politinės vadovybės bei diplomatų, kurie formavo civilių gyventojų požiūrį į padėtį valstybėje Antrojo pasaulinio karo pradžioje santykio su sovietų karinėmis įgulomis Lietuvoje 1939 m. rudenį – 1940 m. vasarą tyrimas.

Straipsnio tikslas – ištirti Lietuvos Respublikoje 1939–1940 m. įkurdintų sovietų karinių įgulų tiesioginę ir netiesioginę įtaką Lietuvos politinei valdžiai ir gyventojams. Straipsnio uždaviniai: 1) aptarti su Raudonosios armijos įgulų dislokacija Lietuvoje susijusius iššūkius Lietuvos administracijai; 2) identifikuoti diskurso skirties tarp oficialaus ir privataus valstybės valdančiojo elito ir gyventojų požiūrio į sovietų kariuomenės bazes Lietuvoje ypatybes; 3) nustatyti sovietų kariuomenės keliamas politinio

---

<sup>1</sup> *Полпреды сообщают... Сборник документов об отношениях СССР с Латвией, Литвой и Эстонией (август 1939 г. – август 1940 г.)*. Москва: Международные отношения, 1990, с. 374–375.

ir socialinio pobūdžio problemas Lietuvos politinei valdžiai ir visuomenei; 4) išnagrinti sovietų kariuomenės bendravimo su civiliais Lietuvos gyventojais specifiką ir tokio pobūdžio santykių pasekmes visuomenės požiūriui į sovietų kariuomenę.

Istoriografijoje su sovietų karinėmis bazėmis 1939–1941 m. susijusi akademinė problematika aprašoma ar analizuojama iš Lietuvos okupacijos, karinių sovietų planų, Krašto apsaugos ministerijos likvidavimo ir Lietuvos (liaudies) kariuomenės įjungimo į sovietų kariuomenę 29-uoju teritoriniu šaulių korpusu perspektyvos, t. y. kreipiamas dėmesys į įvykius po 1940 m. birželio. Šiam akademiniam tyrimų laukui pradžią davė 1942 m. Kaune leisto „Lietuvių archyvo“ dviejuose numeriuose gen. Stasio Raštikio pateikta 1940–1941 m. „Lietuvos kariuomenės griovimo charakteristika“<sup>2</sup>. Tai šaltinis, kuris darė didžiausią įtaką Lietuvos istoriografijoje esančioms nuostatoms. Tarpukario Lietuvos kariuomenės vadas ir krašto apsaugos ministras 1940 m. rudenį faktiškai vadovavo Lietuvos krašto apsaugos sistemos likvidavimo komisijai. Liudijime aprašė kariuomenės performavimo į 29-ąją Raudonosios armijos šaulių korpusą eigą, karininkų kadrų kaitos procesą, karinių įstaigų reorganizacijos dinamiką. Sekant S. Raštikio straipsnio tradicija šiuolaikinėje istoriografijoje dominuoja valstybingumo ir kariuomenės 1940–1941 m. likvidavimo proceso tyrimai<sup>3</sup>.

Vytautas Lesčius buvo vienas pirmųjų, kuris tyrė 1939 m. rudenį Lietuvos teritorijoje Lietuvos ir SSRS sutartimi įkurdintų sovietų karinių bazių padėtį Lietuvoje. Tyrime, paremtame archyviniais šaltiniais, rašoma apie dvišales derybas dėl bazių dislokavimo, akcentuojami daugelis praktinio įgulų įkurdinimo Lietuvos teritorijoje niuansų, aprašomi įvairūs su tuo susiję karinės vadovybės planai ir jų įgyvendinimo eiga<sup>4</sup>. Kitaip tariant, aptariami kariniai aspektai.

Česlovas Laurinavičius atkreipė dėmesį į įvairiapusį sovietų kariuomenės Lietuvoje 1939–1940 m. poveikį visuomenei. Pirmiausia žemesnės grandies sovietų kariai Lietuvos sovietizaciją suvokė kaip neišvengiamybę, tačiau turėjo vadovautis politinės ir karinės SSRS vadovybės draudimais 1939–1940 m. daryti įtaką Lietuvos valstybės vidaus reikalams. Antra, civilizaciniai Raudonosios armijos karių skirtumai ir svetima kultūrinė aplinka žadino Lietuvos gyventojų ironiją, bet kartu ir smalsumą, t. y. sudarė prielaidas nereglamentuotiems santykiams su iš to išplaukiančiomis pasekmėmis,

<sup>2</sup> RAŠTIKIS, Stasys. Lietuvos kariuomenės tragedija. *Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai*. Kaunas: Studijų biuro leidinys, 1942, t. I, p. 116–156; RAŠTIKIS, Stasys. Lietuvos kariuomenės tragedija. *Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai*. Kaunas: Studijų biuro leidinys, 1942, t. II, p. 174–229.

<sup>3</sup> JAKUBČIONIS, Algirdas; KNEZYŠ, Stasys; STREIKUS, Arūnas. *Okupacija ir aneksija. Pirmoji sovietinė okupacija*. Vilnius: Margi raštai, 2006, p. 162–190; ČAPENKO, Aleksandr. Lietuvos liaudies armijos reorganizavimo į 29-ąją teritorinę Raudonosios armijos šaulių pulką istorija 1940–1941 m. *Karo archyvas*, 2007, t. 22, p. 353–363; KOSEL, Bogusław. Przyczynek do badań nad pierwszym etapem sowietyzacji Wojska Litewskiego (15 czerwca–30 sierpnia 1940 r.). *Zeszyt naukowy muzeum wojska*, 2011, t. 24, s. 67–84; KOSEL, Bogusław. „Pieredielka“ Wojska Litewskiego w 29. Terytorialny Korpus Strzelecki Armii Czerwonej (sierpień 1940 – sierpień 1941 r.). *Zeszyt naukowy muzeum wojska*, 2012, t. 25, s. 65–82.

<sup>4</sup> LESČIUS, Vytautas. Lietuvos kariuomenė sovietinės okupacijos išvakarėse. *Karo archyvas*, 2010, t. 25, p. 249–400.

kurios 1940 m. gegužės pabaigoje tapo formaliu pretekstu Kremliai pradėti agresyvią politiką prieš Lietuvą<sup>5</sup>.

Platesnį chronologinį (1939–1941 m.) lauką ir tematinį kontekstą apėmęs tyrimas, skirtas su Raudonosios armijos įgulų Lietuvoje dislokavimu susijusiems kariuomenės politikams, politiniams ir iš dalies socialiniams klausimams, publikuotas 2021 m. Gintauto Miknevičiaus straipsnyje gausu faktų ir daug skirtingų potencialių, bet nepakankamai artikuliuotų tyrimų kryptių. Straipsnyje tiriamas Lietuvos ir Sovietų valstybės karinių pajėgų santykis bei kontaktai tarpukariu; aprašomi sovietų karinės vadovybės strateginiai įsiveržimo į Lietuvą planai. Rekonstruojama karinė okupacijos eiga. Straipsnyje yra teiginių apie Raudonosios armijos įgulų socialinio gyvenimo aspektus, iš kurių išskirta netvarka ir chaosas karinėse bazėse, savivaliavimas, nusikalstama veika. Tekste cituojami archyviniai dokumentai patvirtina prielaidą, kad 1939 m. rudenį – 1940 m. pavasarį daugelis sovietų kariuomenės Lietuvoje sukeltų nusikaltimų, prasižengimų ir kitokio pobūdžio nereglamentuotų veikų buvo atliktos individualiai, nebuvo masinio pobūdžio ir dažniausiai įvykdavo be karinės vadovybės žinios<sup>6</sup>. Tekste apie sovietų kariuomenės padėtį Lietuvoje, eventualiai Lietuvos SSR po 1940 m. rugpjūčio atkreipiamas dėmesys į kariuomenės savivaliavimą, pateikiami „buitinio bendravimo“, t. y. santykio su civiliais gyventojais, fragmentai.

Panaši problematika tirta Latvijos istoriografijoje. Kaip ir Lietuvoje, 1939 m. rudenį Latvijos ir SSRS savitarpio pagalbos sutartimi Latvijoje dislokuotos sovietų karinės bazės. Aivars Stranga rašė apie Latvijos politinės ir karinės administracijos santykį su į Latvijos teritoriją atkeltomis sovietų įgulomis. Nurodė sunkumus, nesusipratimus, susijusius su įvairiais techniniais įgulų įsikūrimo, aprūpinimo ir santykio su Latvijos visuomene 1939–1940 m. aspektais<sup>7</sup>. Daugelis iššūkių, su kuriais susidūrė Latvijos politinė ir karinė valdžia, buvo tapatūs Lietuvos atvejui. Kita vertus, Sovietų politinė valdžia ultimatumu Latvijos vyriausybei nepateikė oficialaus kaltinimo grobiant sovietų karius.

Apie 1939 m. rugsėjį Vilniaus krašte atsiradusios Raudonosios armijos sukeltą sumaištį kiek kitokiu aspektu yra užsiminusi Regina Žepkaitė. Nors jos tyrime, skirtame Vilniaus istorijos atkarpai 1939–1940 m., nekeltas uždavinys analizuoti su sovietų kariuomene susijusios politinės ir socialinės įtampos Lietuvos visuomenėje didėjimą, akcentuotas kariuomenės vykdytas Vilniaus plėšimas 1939 m. spalio 10–27 d. Aprašytas politinio, etninio ir socialinio pobūdžio konfliktas Vilnių perimant Lietuvos administracijai spalio pabaigoje ir lapkričio pirmomis dienomis bei

<sup>5</sup> LAURINAVIČIUS, Česlovas. Sovietų bazės Lietuvoje. *Lietuvos istorija. T. X, d. II, Nepriklausomybė (1918–1940 m.)*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015, p. 549–552.

<sup>6</sup> MIKNEVIČIUS, Gintautas. Sovietų kariuomenė Lietuvoje 1939–1941 metais: pirmųjų okupacijos aukų atminimui. *Nepriklausomybės sąsiuviniai*, 2020, Nr. 3, p. 13–22; MIKNEVIČIUS, Gintautas. Sovietų kariuomenė Lietuvoje 1939–1941 m. *Genocidas ir rezistencija*, 2021, Nr. 2, p. 7–36.

<sup>7</sup> STRANGA, Aivars. *Latvija: neatkarības pēdējais cēliens. 1939. gada 23. augusts – 1940. gada 17. Jūnijs*. Rīga: Mansards, 2022, p. 173–174, 187–188.

sovietų įgulų veiksnys šiuose įvykiuose. Autorė atkreipė dėmesį ir į kitą reikšmingą sovietų kariuomenės buvimo po 1939 m. rugsėjo 19 d. Vilniuje aspektą. Vargingieji regiono gyventojų sluoksniai palankiai sutiko Raudonąją armiją, nes jos buvimo metu prasidėjo privačios nuosavybės (žemės) dalijimas bežemiams ar žemės ūkio darbininkams<sup>8</sup>. Šie socialiniai sluoksniai perėmė kai kurių dvarų kontrolę, steigė darbininkų komitetus ir kariuomenei padedant pradėjo „stalininio socializmo kūrimą“ Vilniaus krašte. Tokia būklė tapo vienu iš nemalonių iššūkių Lietuvos administracijai 1939 m. spalio pabaigoje perėmus Vilniaus ir dalies Vilniaus krašto kontrolę. Lietuvos vyriausybė per Igaliojimo Vilniui instituciją ir vietos lietuvių administraciją pradėjo gražinti savavališkai darbininkų perimtą privačią nuosavybę savininkams. Dėl to dalis kaimo visuomenės nebuvo palanki Lietuvos administracijos politikai. Žemės ūkio darbininkų santykis su sovietų karine administracija ir požiūris į sovietų kariuomenę buvo tos dalies visuomenės pažiūrų simptomas.

Tokio pobūdžio konfliktų raiška pastebima ir prie Baltarusijos SSR 1939 m. rudenį prijungtose Vakarų Baltarusijos teritorijose, kurios iki tol priklausė Lenkijai. Šiame regione Raudonoji armija darė tiesioginę įtaką politinėms ir socialinėms transformacijoms<sup>9</sup>. Panašūs pertvarkymai turėjo vykti ir Lietuvai sutartyje perduotoje Vilniaus krašto dalyje, tačiau 1939 m. spalio 10 d. pasirašius Lietuvos ir SSRS savitarpio pagalbos sutartį procesas buvo sustabdytas. Tiesa, tada prasidėjo plėšimai, bet sovietizacijos apraiškos nutrauktos.

Vytauto Jokubausko tyrimuose tarpukario Lietuvos kariuomenė analizuojama įvairiais aspektais. Šio straipsnio akademinėi problematikai reikšmingi keli V. Jokubausko empiriškai pagrįsti ir istoriografija paremti teiginiai. Pirma, nepaisant to, kad tarpukariu tarp Lietuvos ir SSRS karinės vadovybės vyko bendravimas, vizitai, informacijos keitimasis, 1939 m. rugsėjį Lietuvos politinė ir karinė vadovybė buvo priėmusi sprendimą sovietų kariuomenei peržengus buvusią Lietuvos ir Lenkijos administracinę liniją priešintis ginklu. Antra, Sovietų ir Lietuvos kariuomenės atstovai prie administracinės linijos susitiko kaip draugiškų valstybių kariuomenių atstovai<sup>10</sup>. 1939 m. rudenį Lietuvos ir SSRS kariuomenės buvo sąjungininkės, nes tarp valstybių pasirašyta Savitarpio pagalbos sutartis. Šios aplinkybės turėjo įtakos (dėl skirtingų priežasčių) Lietuvos politinės valdžios ir gyventojų požiūriui į 1939 m. rudenį Lietuvos Respublikos teritorijoje dislokuotas Raudonosios armijos įgulas. Kęstutis Kilinskas atkreipė dėmesį, kad 1940 m. pirmoje pusėje Lietuvos politinė vadovybė,

<sup>8</sup> ЖЕРКАЙТĖ, Regina. *Vilniaus istorijos atkarpa 1939–1940*. Vilnius: Mokslas, 1990, p. 21–28.

<sup>9</sup> ПЕТРОВСКАЯ, Оксана. Деятельность Красной армии среди населения Западной Белоруссии в 1939–1941 годах. *Западная Белоруссия и Западная Украина в 1939–1941 гг.: люди, события, документы*. Ред. О. В. Петровская, Е. Ю. Борисенко. Санкт-Петербург: Алетея, 2014, с. 199–247.

<sup>10</sup> JOKUBAUSKAS, Vytautas. „Mažųjų kariuomenių“ galia ir paramilitarizmas. *Tarpukario Lietuvos atvejis*. Klaipėda: KU leidykla, 2014, p. 476–770.

diplomatai ir kariniai sluoksniai turėjo informacijos apie potencialią SSRS grėsmę Lietuvos suverenitetui, įkurdinus sovietų kariuomenės įgulas Lietuvos teritorijoje<sup>11</sup>.

Straipsnis paremtas įvairaus pobūdžio publikuotais ir archyviniais šaltiniais. Dokumentų rinkiniuose skelbtos Lietuvos diplomatų, karinės ir politinės vadovybės, SSRS pasiuntinybės Kaune padėties, susijusios su sovietų įgulomis Lietuvoje, analizės<sup>12</sup>. Remtasi įvairiuose archyvuose saugomais dokumentais. JAV Huverio institucijos archyve saugomame Edvardo Turausko fonde esantys 1939–1940 m. Lietuvos užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktoriaus slapti raštai viršininkui Juozui Urbšui atskleidžia diplomato personalinį „padėties matymą“ įkurdinus sovietų kariuomenę Lietuvoje 1939 m. rudenį. Kita vertus, E. Turausko oficiali pozicija buvo priešinga tai, apie kurią jis konfidencialiuose raštuose pranešinėjo ministrui. Fonde saugomos vidaus reikalų ministro Kazio Skučo 1940 m. birželio pradžioje paskelbtos slaptos direktyvos ministerijos pavaldume esančioms institucijoms, kuriose reglamentuota Lietuvos saugumo struktūrų veikla Raudonosios armijos įgulų dislokavimo areale ir nustatytos civilių gyventojų santykių su sovietų kariuomene 1939–1940 m. ribos. Fonde saugoma dalis Lietuvos valstybės saugumo departamento (VSD) direktoriaus Augustino Povilaičio parengtų mėnesinių ataskaitų ir biuletenių apie padėtį, susijusių su sovietų kariuomene Lietuvoje, gyventojų nuotakas ir požiūrį į karines įgulas, bei kontaktus tarp Lietuvos civilių gyventojų ir sovietų karių (Hoover Institution Archives (toliau – HIA), Eduardas Turauskas papers, file 7, box 9). Lietuvos ypatingojo archyvo (toliau – LYA) Lietuvos TSR valstybės saugumo komiteto (KGB) 1-ojo skyriaus fonde (f. K-35) esančiuose SSRS rezidentūros Kaune 1939–1940 m. slaptų pranešimų SSRS užsienio žvalgybos vadovui Pavelui Fitinui nuorašuose pateikta Lietuvos politinių sluoksnių požiūrio į SSRS ir Lietuvos savitarpio pagalbos sutartį bei politinių nuotaikų Lietuvoje įvairi informacija.

Straipsnis paremtas Lietuvos centrinio valstybės archyvo (toliau – LCVA) Vidaus reikalų ministerijos (f. 378), Alytaus apskrities viršininko (f. 399), Lietuvos TSR Ministrų tarybos (f. R-754), Darbininkų ir valstiečių milicijos valdybos (f. R-786), JAV nacionalinio archyvo dokumentų mikrofilmų kolekcijos (f. MK-6) ir Lietuvos pasiuntinybės Londone (f. 648) fonduose saugoma įvairaus pobūdžio valstybės institucijų, žinybų slapto pobūdžio dokumentais ir diplomatinėse Lietuvos atstovybėse disponuojama medžiaga, susijusia su sovietų kariuomenės ir Lietuvos gyventojų santykiais.

Atliekant Sovietų įgulų poveikio Lietuvos gyventojams 1939–1940 m. tyrimą naudoti analizės, sintezės, naratyvinis metodai.

<sup>11</sup> KILINSKAS, Kęstutis. Politikai su antpečiais. Civilinės ir karinės valdžios sąveika tarpukario Lietuvoje. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, Naujasis židinys-Aidai, 2022, p. 259–260.

<sup>12</sup> *Полпреды сообщают... Сборник документов об отношениях СССР с Латвией, Литвой и Эстонией (август 1939 г. – август 1940 г.)*. Москва: Международные отношения, 1990; СССР и Литва в годы второй мировой войны. СССР и Литовская Республика (март 1939 – август 1940 гг.). Т. 1. Сб. Документов. Сост. А. Каспаравичюс, Ч. Лауринавичюс, Н. Лебедева. Вильнюс, 2006.



Straipsnį sudaro keturios dalys, kuriose tiriami istoriografijoje netirti sovietų įgulų tiesioginio ir netiesioginio poveikio Lietuvos visuomenei 1939–1940 m. politiniai ir socialiniai aspektai.

## **Raudonosios armijos įgulų dislokacijos Lietuvoje problema 1939 m.**

1939 m. spalio 3–10 d. Maskvoje vyko SSRS ir Lietuvos delegacijų derybos dėl savitarpio pagalbos sutarties. Pradiniame derybų etape J. Stalinas siūlė pasirašyti tris susitarimus – savitarpio pagalbos paktą, sutartį dėl Vilniaus ir Vilniaus srities gražinimo Lietuvai bei sutartį dėl kai kurių pietų Lietuvos sričių perdavimo Vokietijai. Baigiantis deryboms pasirašytas vienas dokumentas – Vilniaus ir Vilniaus srities Lietuvos Respublikai perdavimo bei Lietuvos ir Sovietų Sąjungos savitarpio pagalbos sutartis.

Sutartyje numatyta Lietuvos teritorijoje dislokuoti sovietų kariuomenę. Iš pradžių lietuviams mėginta įsiūlyti 50 000, vėliau 35 000, dar vėliau iš sovietų pusės užsiminta apie 18 000 karių kontingentą. Spalio 10 d. sutartyje numatytas galutinis 20 000 skaičius, kurio buvimo trukmė Lietuvos teritorijoje – 15 metų. Kartu nurodyta, kad išlaidų rūpinasi SSRS pusė, o tikslios su kariuomenės dislokavimu susijusios techninio, administracinio ir juridinio pobūdžio detalės bus suderintos atskiru susitarimu<sup>13</sup>.

Atskiras susitarimas pasirašytas po Kaune spalio 23–28 d. vykusių Lietuvos ir SSRS specialių komisijų derybų. Nepaisant to, kad savitarpio pagalbos sutartyje sovietų kariuomenės įkurdinimas argumentuotas kaip pagalba Lietuvos karinėms pajėgoms ginti Lietuvos sienas, derybų Kaune metu sovietų pusė nesutiko dislokuoti Raudonosios armijos dalinių pasienyje su Vokietija. Priešingai, norėta įgulus įkurdinti svarbiausiuose Lietuvos centruose: Vilniuje, Kaune, Šiauliuose, Ukmergėje, Alytuje. Dėl objektyvių aplinkybių ir strateginių priežasčių Lietuvos atstovai negalėjo sutikti su tokia geografija, todėl po dvišalės komisijos derybų sovietų pusė nusileido ir 1939 m. spalio 28 d. numatyta įgulus įkurdinti Naujojoje Vilnioje ir Kirtimų aerodrome, Gaižiūnuose, Prienuose, Alytuje.

1939 m. spalio pabaigoje susitarus dėl sovietų bazių įkūrimo Lietuvos vyriausybei kilo kitų nenumatytų sunkumų. 1939 m. rugsėjį 19 d. užėmusi Vilnių sovietų kariuomenės žemesnės grandies vadovybė buvo įsitikinusi, kad regionas bus pradėtas sovietizuoti. Spalio 10 d. paaiškėjus, kad miestas ir sritis bus perduoti Lietuvai, prasidėjo daugiau kaip dvi savaites trukęs Vilniaus municipalinio ir net privataus turto plėšimas. Iki spalio 10 d. vyko asmenų areštai. Lietuvos pusės diplomatinis priminimas apie delsimą išsikelti iš Vilniaus ir sovietų karių vykdomus grobimus Maskva buvo linkusi ignoruoti. 1940 m. kovo 16 d. V. Molotovas pokalbyje su Lietuvos pasiuntiniu

<sup>13</sup> СССР и Литва в годы второй мировой войны. СССР и Литовская Республика (март 1939 – август 1940 гг.). Т. 1, с. 254.

Maskvoje L. Natkevičiumi padėjo tašką diskusijose dėl lietuvių pretenzijų atgauti išgrobstytą turtą. V. Molotovo teigimu, Lietuva savitarpio pagalbos sutartimi iš SSRS yra gavusi „daugiau“ nei SSRS iš Lietuvos<sup>14</sup>. Vilnių perėmus Lietuvos administracijai, sovietų kariuomenė formaliai dėl kareivinių stokos iš miesto neišsikėlė iki 1940 m. vasaros. Iš rytinio pasienio – Švenčionių, Ignalinos taip pat neskubėjo atsitraukti.

Į nuolatinės dislokacijos vietas Lietuvos Respublikoje Raudonosios armijos daliniai iš Vilniaus krašto per buvusią Lietuvos ir Lenkijos administracinę liniją pajudėjo lapkričio 15 d.<sup>15</sup> Apie įvykį to meto Lietuvos viešojoje erdvėje buvo nutylėta. Surengtas oficialus sovietų kariuomenės įžengimo į Lietuvos Respublikos teritoriją renginys su garbės vartais, scena, kalbomis, kariniu orkestru ir saljutais. Ant plento prie Panerių (maždaug 3 km nuo Vilniaus) buvo pastatyti garbės vartai („arka“), prie kurių Lietuvos kariuomenės orkestras sugrojo SSRS himną, o sovietų kariuomenės orkestras – Lietuvos himną. Po Lietuvos ir SSRS karinių pajėgų vadovybių atstovų susitikimo („prisistatymo“) prie garbės vartų Lietuvos kariuomenės atstovas gen. E. Adamkevičius, lydimas sovietų kariuomenės atstovo, priėjęs prie SSRS kariuomenės dalinio pasveikino jį „įvykdžius susitarimą dėl SSRS kariuomenės įžygiavimo į Lietuvos teritoriją“. Į sveikinimą dalinys atsakė šūkiu „Ura!“, o SSRS baterija šovė „Tautų saliuto“ 21 šūvį. Identiška veiksmų seka atlikta prie išrikiuoto Lietuvos kariuomenės dalinio. Lietuvos kariai atsakė šūkiu „Valio!“ ir taip pat iššovė 21 „Tautų saliuto“ šūvį<sup>16</sup>. Po ceremonijos prasidėjo sovietų kariuomenės žygis į Lietuvos Respubliką.

Kaip minėta, ceremonija vyko pusiau slapta – žygis prasidėjo 8 val. ryto. Išvakarėse uždraustas civilių gyventojų judėjimas gatvėmis ir šaligatviais, pro kuriuos numatytas Raudonosios armijos dalių žygiavimas. Miesto gyventojams uždrausta išeiti į gatvę, žiūrėti pro langus, teritoriją saugojo Lietuvos kariniai patruliai, ginkluoti kulkosvaidžiais. Lietuvos spaudoje ar radijuje apie įvykį nebuvo skelbta. Nedalyvavo nė vienas Lietuvos spaudos atstovas. Fotografijas darė tik SSRS pasiuntinybės sekretorius F. Moločkovas. Renginyje nedalyvavo aukšto rango Lietuvos politinės valdžios ar karinės vadovybės atstovai. Tai buvo pirmasis SSRS pasiuntinio N. Pozdniakovo priekaištas Kaunui<sup>17</sup>. Įvairaus pobūdžio priekaištų pradėjo gausėti 1940 m. pavasarį.

Prieš prasidedant sovietų kariuomenės įžygiavimui iš Vilniaus krašto į Lietuvos Respublikos teritorijoje numatytas dislokacijos vietas 1939 m. lapkričio 13 d. Vidaus reikalų ministerija parengė slaptą aplinkraštį apskričių viršininkams, kuriame detalizavo sovietų karių vilkstinės maršrutus. Ministro K. Skučo rašte nurodyta stiprinti gyventojų

<sup>14</sup> LEBEDEVA, Natalija. SSRS ir Pabaltijys 1939–1941 metais (Lietuvos pavyzdys). *Lietuva Antrajame pasauliniame kare*. Sud. A. Anušauskas, Č. Laurinavičius. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2007, p. 74.

<sup>15</sup> Iš Vilniaus į Gaižiūnų poligoną turėjo išvykti iki gruodžio 15 d., tačiau sovietų prašymu terminas pratęstas iki gegužės 15 d., vėliau – iki birželio 1 d. Sovietų pusės argumentacija paremta tinkamos infrastruktūros Gaižiūnuose trūkumu. (1939 12 15 Užsienio reikalų ministro Juozo Urbšio pro memoria. HIA, Eduardas Turauskas papers, box. 7, file 9 [b. n.] )

<sup>16</sup> LESČIUS, Vytautas. Lietuvos kariuomenė sovietinės okupacijos išvakarėse, p. 344.

<sup>17</sup> *Полпреды сообщают... Сборник документов об отношениях СССР с Латвией, Литвой и Эстонией*, с. 189.



sekimą, uždrausti civiliams būriuotis pakelėse ir stebėti Raudonosios armijos žygį. Lapkričio 15–17 d. buvo ribojamas apylinkių gyventojų susisiekimas, sudarytos valsčių komisijos karinių pajėgų ir sunkiosios technikos judėjimo metu padarytiems nuostoliams registruoti ir apskaičiuoti. Numatyta, kad sovietų sunkiosios karinės technikos suardytus kelius privalės sutaisyti vietos gyventojai. Nurodyta saugoti tiltus, uždrausta fotografuoti. Iki sovietų kariuomenės daliniai pasieks numatytas bazes, juos turėjo lydėti Lietuvos ir SSRS kariniai atstovai bei vietos savivaldos sudarytos komisijos<sup>18</sup>.

Lapkričio viduryje po kelias dienas trukusio ir kiek įmanoma nuo Lietuvos gyventojų slėpto raudonarmiečių žygio iš Vilniaus sovietų 16-ojo ypatingojo šaulių korpuso 8 000 karių dislokuota Alytuje, 4 500 – Naujojoje Vilnioje, 3 500 – Gaižiūnų poligone ir 2 500 – Prienuose. Kartu su jais Kirtimų aerodrome įkurdinta 1 500 oro pajėgų karių<sup>19</sup>.

## Oficiali ir neoficiali reakcija į Raudonosios armijos įgulus Lietuvoje

1939 m. rudenį – 1940 m. pavasarį Lietuvos vyriausybė sovietų kariuomenės atsiradimą Lietuvoje grindė Savitarpio pagalbos sutartimi, akcentuodama kelis aspektus. Visuomenei oficialiai pranešta, kad Lietuva išlieka suvereni valstybė, kad Raudonoji armija nesikiš į Lietuvos vidaus gyvenimą. Teigta, kad įgulos saugo SSRS interesus ir Lietuvos valstybę nuo potencialių karo veiksmų Lietuvos teritorijoje pavojaus.

Po 1938 m. rudens Miuncheno nutarimų Rytų Europos valstybės atsidūrė savotiškoje izoliacijoje, nes Didžioji Britanija ir Prancūzija, iš esmės atsisakė interesų šiame regione. Lietuva liko Lenkijos, Vokietijos ir SSRS įtakoje, 1939 m. rugsėjį – Vokietijos ir SSRS įtakos sferose. Lietuvos vyriausybė suvokė šių geopolitinių pokyčių reikšmę.

Nepaisant oficialiai skelbiamo neutraliteto, Lietuvos ministrų kabinetas, didžioji dalis politinio elito (išskyrus K. Škirpą, dalį tautininkų ir voldemarininkų) ir įvairių socialinių bei tautinių (išskyrus vokiečius) sluoksnių Lietuvos gyventojų mažesniu „blogiu“ laikė SSRS. Sovietų kariuomenės atsiradimą Lietuvoje traktavo kaip veiksnį, galintį apsaugoti nuo potencialios Vokietijos agresijos. Tokios nuomonės laikėsi ir užsienio reikalų ministras J. Urbšys. 1940 m. sausio 5 d. LTS atstovų suvažiavime jis kalbėjo:

*Sovietų Sąjunga yra mūsų sąjungininkė. Lietuva yra jos sąjungininkė. (...) Kadangi spalio mėnesio 10 dienos sutartis turi neįprastų tarptautiniame gyvenime nuostatų apie Sovietų Sąjungos kariuomenės dalinių sutalpinimą Lietuvos teritorijoje, tai*

<sup>18</sup> 1939 11 13 Vidaus reikalų ministro K. Skučo slaptas nurodymas Alytaus apskrities viršininkui. LCVA, f. 399, ap. 1, b. 60, l. 3–5.

<sup>19</sup> СССР и Литва в годы второй мировой войны. СССР и Литовская Республика (март 1939 – август 1940 гг.). Т. 1, с. 316.

*daug kur buvo kilę įvairių, dažnai pesimistinių interpretacijų, esą Lietuva netekusi savo nepriklausomybės, pakliuvusi į vasalinių valstybių padėtį, esą spalio mėnesio 10 dienos sutartis tesanti tik pradžia visiško nepriklausomybės praradimo. (...) Tie pesimistai, kurie, žinoma, sprendė apie šį reikalą pagal jiems įprastas galvojimo kategorijas, apsiriko. Tiesa, kad turime savo žemėje Sovietų Sąjungos kariuomenės dalinių, bet tiesa taip pat, kad tie Sovietų Sąjungos kariuomenės daliniai niekuo nesikiša į mūsų vidaus gyvenimą, kad mes tvarkomės savo krašte taip, kaip tvarkėmės ligi spalio 10 dienos sutarties; tiesa irgi, kad iš Sovietų Sąjungos kariuomenės dalinių pusės nesame patyrę ligi šiol jokios nuoskaudos, jokio prasilenkimo su sutarčių ir svetingumo dėsniais.<sup>20</sup>*

Apie sovietus kaip „mažesnę blogį“ ministras kalbėjo ir privačiai. Pokalbyje su Z. Ivinskiu 1940 m. sausio pabaigoje teigė, kad sovietų įgulos „elgiasi padoriai“, „mažai vaikščioja miestuose“, „turi griežtus nurodymus“. J. Urbšys Z. Ivinskiui išsakė asmeninę nuomonę:

*Jei tai būtų vokiečiai ar lenkai, mes tuoj justume jų spaudimą visame mūsų gyvenime. Jie vaikščiotų po miestą su „Spitzsuten“ („bizūnu“ – A. S.), lietuviai turėtų nueiti nuo trotuaro (šaligatvio – A. S.) ir jiems kelią duoti.<sup>21</sup>*

Viešai apie Raudonąją armiją kaip nekeliančią grėsmės Lietuvos suverenitetui ne kartą viešose paskaitose visuomenei kalbėjo Užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktorius Edvardas Turauskas. Pagal pareigas jis buvo antras asmuo ministerijoje. 1939 m. gruodžio 10 d. Šiauliuose skaitytoje paskaitoje akcentavo, kad sovietų kariuomenės įgulos „saugo Lietuvos sienas“; kad tai „draugingos valstybės“ kariuomenė; kad sovietų kariuomenė neketina kištis į Lietuvos vidaus reikalus<sup>22</sup>. Tiesa, privačiai jis laikėsi priešingos nuomonės, bet viešai apie tai nekalbėjo. 1940 m. vasario 4 d. E. Turauskas konfidencialiai kreipėsi į savo viršininką J. Urbšį, pašydamas atleisti jį iš pareigų. Konfidencialiame asmeninio pobūdžio prašyme rašė, kad dėl sovietų bazių atsiradimo Lietuvoje jis nujaučia kylančią grėsmę valstybės ir asmeniniam saugumui, prisipažindamas, kad tokiomis aplinkybėmis neturės psichologinių ir moralinių jėgų eiti užimamas pareigas: „Kiekvienas kontaktas su tos modernios barbarijos (SSRS – A. S.) atstovais man yra ištisas išgyvenimas ir didelė kančia.“<sup>23</sup> E. Turauskas prašė paskirti jį į diplomatinį darbą kurioje nors „laisvoje ir kultūringoje šalyje“, atokiau nuo Lietuvos<sup>24</sup>.

<sup>20</sup> Užsienio reikalų ministro J. Urbšio kalba, pasakyta 1940 m. sausio 5 d. Valstybės Teatre Lietuvių Tautininkų Sąjungos Visuotinio Atstovų Susirinkimo proga. HIA, Eduardas Turauskas papers, box. 4, file 12, [b. n.].

<sup>21</sup> Zenono Ivinskio dienoraštis. *Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos rankraščių skyrius* (toliau – LNMMB RS), f. 29, t. 2, l. 425.

<sup>22</sup> E. Turausko paskaitos „Lietuvos užsienio politikos gairės ir mūsų Valstybės tarptautinė padėtis“, skaitytos Šiauliuose 1939 m. gruodžio 10 d., metmenys. HIA, Eduardas Turauskas papers, box. 4, file 12, [b. n.].

<sup>23</sup> Edvardo Turausko pro memoria (asmens reikalas) Juozui Urbšiiui 1940 m. vasario 4 d. HIA, Eduardas Turauskas Papers, box 5, file 1.

<sup>24</sup> Ibid.

J. Urbšys prašymą patenkino, paskirdamas E. Turauską į Šveicariją Lietuvos atstovu prie Tautų Sąjungos. Iš Lietuvos E. Turauskas išvyko 1940 m. birželio 15 d. popietę.

Panašiai 1939 m. pabaigoje ir 1940 m. pirmoje pusėje samprotavo kairiųjų, liberalių ir katalikų srovių politikai bei visuomenininkai. Būsimasis Lietuvos SSR žemės ūkio liaudies komisaras Matas Mickis, sovietų rezidentui 1940 m. gegužės antroje pusėje apibūdinamas valstiečių liaudininkų vadovybės (Zigmo Toliušio ir Jurgio Krikščiūno) politines nuotaikas, teigė, kad liaudininkų lyderiai džiaugėsi sovietų kariuomenės įgulų atsiradimu Lietuvoje. Nors, M. Mickio teigimu, jie nesimpatizavo sovietams, bet galvojo pragmatiškai:

*Gerai, kad taip nutiko ir pas mus atsirado sovietų kariuomenė, antraip Lietuvą jau seniai būtų užėmusi Vokietija.*<sup>25</sup>

Apie tai, kad sovietų karinės bazės Lietuvos suverenitetui nekėlė grėsmės, savo nuomone Kanados spaudai 1940 m. pavasarį dalinosi ten viešintis katalikų politinės srovės atstovas Kazys Pakštas, kuris pabrėžė Vokietijos pavojų ir kiek lengvabūdiškai kalbėjo apie sovietų karių bazes Lietuvoje<sup>26</sup>. 1940 m. žiemą kairiųjų pažiūrų Jonas Šliūpas laiške JAV lietuviams rašė:

*Mes Lietuvoje ne taip smarkiai dabartinių rusų bijome. Esame maža tauta, tai tarp galiūnų reikia žiūrėti, kad mažiausia nukentėtume.*<sup>27</sup>

Universiteto Teologijos-filosofijos fakulteto studentams 1939 m. rudenį Pranas Dielininkaitis kalbėjo, kad Lietuva „nėra pralaimėjusi“ įsileisdama sovietų bazes, jos esą tik laikinos<sup>28</sup>.

Oficialiai palankiai spalio 10 d. sutarties įsipareigojimus vertino ir tautininkų vadovybė. N. Pozdniakovas 1940 m. pradžioje išskyrė tautininkus iš kitų politinių srovių (krikščionių demokratų, liaudininkų, socialdemokratų) kaip „realiai vertinančius padėtį“, todėl buvo įsitikinęs, kad jie lojaliai laikysis sutarties sąlygų. Kita vertus, atkreipė dėmesį į nepakankamą „nuoširdumą“ SSRS atžvilgiu ir išliekančią pastarųjų orientaciją į Angliją ir Prancūziją<sup>29</sup>.

Kitokius tikslus su sovietų bazėmis siejo liaudies fronto idėjos šalininkai, t. y. kairioji ideologinė stovykla. 1939 m. pabaigoje ir 1940 m. pradžioje Kominterno nurodymu LKP keitė veikimo taktiką ir į „bendrą kovą“ prieš „fašistinę“ Lietuvos vyriausybę kvietė ne tik kairiųjų partijų ar organizacijų eilinius narius, bet su tokiu pačiu siūlymu

<sup>25</sup> 1940 05 17 rezidento „Saša“ pranešimas. LYA, f. K-35, ap. 2, b. 826, l. 477.

<sup>26</sup> K. Pakštas turėjo omenyje kultūrinį ir socialinį lietuvių pranašumą prieš „skurdžiai atrodančius“ sovietų karius. Baltic Shipping Given Bad Jolt by Sea Warfare. But Russian Soldiers Poor Propaganda For Communism. Dr. Pekstas Speaks. *Hamilton Spectator*, 1940, April 26, p. 5.

<sup>27</sup> Dr. Jono Šliūpo laiškas iš Lietuvos. *Tėvynė*, 1940 vasario 23, Nr. 31, p. 6.

<sup>28</sup> 1939 10 24 Valstybės saugumo policijos slaptojo bendradarbio „Tolutis“ agentūrinis pranešimas. LCVA, f. 378, ap. 13, b. 58, l. 516.

<sup>29</sup> *Полпреды сообщают... Сборник документов об отношениях СССР с Латвией, Литвой и Эстонией*, с. 229.

kreipėsi ir į krikščionių demokratų, tautininkų, Šaulių sąjungos eilinius narius. 1939 m. rudenį Lietuvos patekimas į SSRS įtakos sferą ir Raudonosios armijos įgulų įkurdimas leido liaudies fronto šalininkams tikėtis sovietų kariuomenės pagalbos darant poveikį Lietuvos vyriausybei priverčiant ją atsistatydinti ir „liaudies respublikos“, t. y. prosovietinio tipo SSRS protektorate esančios tautinės Lietuvos valstybės santvarkos, suformavimui. 1939 m. rugsėjo 18 d., praėjus dienai po sovietų kariuomenės įsiveržimo į buvusios Lenkijos rytines teritorijas, J. Paleckis ir V. Krėvė teiravosi SSRS pasiuntinio Kaune N. Pozdniakovo, ar kariuomenė nesiruošia žygiuoti į Lietuvos teritoriją. Reiškė norą „padėti“ ir prijautė sovietų įtakos didėjimui Lietuvoje<sup>30</sup>.

Raudonosios armijos tiesioginis nesikišimas į Lietuvos politinį ir socialinį gyvenimą nuvylė eilinius LKP narius. 1939 m. rudenį – 1940 m. pavasarį komunistai stengėsi rodyti iniciatyvą ir ieškoti kontaktų su įgulų karine vadovybe, tačiau nuo jų atsiribota. LKP vadovybė 1940 m. pradžioje žinojo apie Kominterno ir sovietų politinės valdžios poziciją šiuo klausimu, tačiau vengė apie tai pranešti eiliniams partijos nariams, nenorėdami sumenkinti pagrindyje veikusių komunistų „kovinės nuotaikos“. 1940 m. birželio pirmoje pusėje LKP CK sekretoriatas paaiškino svarbesniems partijos nariams padėti. Lietuvos saugumo struktūrų duomenimis, didėjančią Sovietų vyriausybės spaudimą Lietuvos vyriausybei (formaliai prasidėjusį po V. Molotovo gegužės 25 d. įteiktos notos L. Natkevičiui) LKP vadovybė apibūdino tik kaip sovietų siekį stiprinti karines ir strategines pozicijas prieš Vokietiją. Partijos nariams nurodyta ir toliau veikti aktyviai, nes, pasak vieno LKP CK sekretoriaus, SSRS siekė stiprinti karines įgulas, tačiau: „Lietuvos vidaus politinė santvarka priklausysianti nuo Lietuvos vyriausybės.“<sup>31</sup> Taigi LKP iki 1940 m. birželio 15 d. ir dar kurį laiką po birželio 15-osios neturėjo informacijos apie Kremliaus planus Lietuvos valstybingumo atžvilgiu. Komunistai iki 1940 m. vasaros nebuvo svarbiausias Maskvos politikos Lietuvoje veiksnys.

Oficiali informacija apie Lietuvos suvereniteto paisymą 1939 m. rudenį – 1940 m. pavasarį Lietuvos gyventojus pasiekė iš Lietuvos spaudoje cituojamų SSRS politinės ir karinės vadovybės oficialių pranešimų ir Lietuvos valdžios atstovų kalbas šiuo klausimu citavusių dienraščių žinučių. 1939 m. spalio pabaigoje SSRS gynybos liaudies komisaras Klementas Vorosilovas įsakė Raudonosios armijos 16-ojo Ypatingojo šaulių korpuso kariams, esantiems Lietuvos teritorijoje, būti pavyzdingiems, organizuotiems, kultūringiems ir disciplinuotiems bei įsisąmoninti, kad sovietų kariuomenė esanti „draugiškos valstybės teritorijoje“<sup>32</sup>. K. Vorosilovo kalbos mintį paryškintomis

<sup>30</sup> СССР и Литва в годы второй мировой войны. СССР и Литовская Республика (март 1939– август 1940 гг.). Т. 1, с. 272.

<sup>31</sup> 1940 06 07 Valstybės saugumo departamento biuletėnis Nr. 183. LCVA, f. 378, ap. 10, b. 225, l. 682; 1940 06 13 Valstybės saugumo departamento biuletėnis Nr. 188b. HIA, Eduardas Turauskas papers, box. 7, file 9, [b. n.].

<sup>32</sup> Полпреды сообщают... Сборник документов об отношениях СССР с Латвией, Литвой и Эстонией, с. 150–152.

raidėmis pirmuosiuose puslapiuose citavo oficialinę Lietuvos spaudą<sup>33</sup>. Tokia buvo oficiali Lietuvos politinės ir karinės vadovybės pozicija iki 1940 m. birželio 15 d.

1939 m. spalio 31 d. SSRS Aukščiausiosios Tarybos sesijoje apie Baltijos valstybių nepriklausomybės, socialinės ir ekonominės santvarkos gerbimą pasisakęs V. Molotovas gandus apie sovietizaciją pavadino „tauškalais“ („болтовня“)<sup>34</sup>. SSRS užsienio reikalų liaudies komisaras sovietų pasiuntiniams Baltijos valstybėse 1939 m. rudenį ne kartą primygtinai nurodė nesikišti į Lietuvos, Latvijos, Estijos vidaus reikalus<sup>35</sup>. SSRS pasiuntinys Estijoje 1939 m. pabaigoje buvo linkęs „padėti“ Estijos „liaudžiai“ rengti prosovietines demonstracijas Taline, tačiau gavęs „instrukcijas“ iš Maskvos atsiribojo nuo estų revoliucinių sluoksnių prieš Estijos vyriausybę nukreiptos veiklos skatinimo. Tokiame pačiame informaciniame lauke, t. y. sovietų nesikišimo į suverenios Lietuvos vidaus reikalus, gyveno Lietuvos miestų ir regionų visuomenė.

Nesusipratimų, susijusių su sovietų karių „politikavimu“, komunistinių idėjų skleidimu, socialistinės santvarkos ar Sovietų Sąjungos laimėjimų reklamavimo kampanija, „kišimusi“ į valstybės vidaus reikalus, komunistų ar kitokių politinių, socialinių grupių protegavimu, nei žodžiu, nei veiksmais iki 1940 m. vasaros nebuvo registruota. Įvykę nesusipratimai, nusikaltimai buvo pavieniai. Lietuvos ryšių su Alytuje dislokuota sovietų įgula karininkas plk. ltn. A. Macelis atsiminimuose rašė, kad jam 1939 m. rudenį – 1940 m. žiemą einant pareigas nebuvo gauta gyventojų skundų dėl sovietų karių elgesio<sup>36</sup>. 1940 m. rugpjūtį iš Lietuvos per „žaliąją sieną“ į Vokietiją pasitraukęs buvęs dienraščio „XX amžius“ redaktorius (1936–1939) kun. Juozas Prunskis J. Balučiui apie Lietuvos gyventojų požiūrį į Raudonąją armiją iki 1940 m. birželio 15-osios rašė:

*Reikia pasakyti, kad sovietų armija gerai motorizuota, turi daug imponantiškų tankų ir lėktuvų. Be to, kariai drausmingi. Niekur neteko girdėti, kad būtų jie įvykdę vagysčių, skriaudų, kad ką būtų įžeidę. Priešingai, jie savo automobiliais vežiojo vaikus ir jaunimą, mielai su žmonėmis kalbėjo. Žmonėse ėmė susidaryti įspūdis, kad bolševikai gal jau pasikeitę, kaip, kad jie buvo 1918–1919 metais.<sup>37</sup>*

Iki 1940 m. gegužės pabaigos Kremlius, sovietų karinė vadovybė ir Lietuvos valdžia stengėsi demonstruoti oficialią abipusiai draugišką poziciją. Sovietų įgulų Lietuvoje karinė vadovybė dalyvavo 1939 m. lapkričio 23 d. Lietuvos kariuomenės dienos šventėje. Stovėjo garbės tribūnoje Vilniuje kartu su Lietuvos politine ir karine vadovybe 1940 m. vasario 16-osios minėjime. Organizavo eisenas Lietuvoje vykusių švenčių metu

<sup>33</sup> Sovietų kariuomenė niekad nesikiš į Pabaltijo valstybių gyvenimą. *Lietuvos aidas*, 1939 lapkričio 17, Nr. 703, p. 1 (vakarinė laida).

<sup>34</sup> *Полпреды сообщают... Сборник документов об отношениях СССР с Латвией, Литвой и Эстонией*, c. 158.

<sup>35</sup> *Ibid.*, c. 138–139, 140, 144.

<sup>36</sup> MACELIS, Antanas. *Atsiminimai*. Parengė Gediminas Rudis. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2014, p. 184.

<sup>37</sup> 1940 08 07 kun. J. Prunskio pranešimas B. Balučiui apie padėtį Lietuvoje. LCVA, f. 648, ap. 2, b. 385, l. 5–10.

(pavyzdžiui, 1940 m. pavasarį, Šv. Kazimiero mugės metu, pražygiavo Vilniaus centrinėmis gatvėmis). Vilniaus gyventojams nemokamai demonstravo sovietinius kino filmus. Tačiau SSRS pasiuntinys ir įgaliotasis ministras N. Pozdniakovas užčiuopė skirtį tarp viešų ir privačių Lietuvos politinio elito nuostatų. Iš Kauno į Maskvą siųstose telefonogramose V. Molotovui 1939 m. rudenį – 1940 m. pavasarį nuolat piktinosi Lietuvos valdžios ir apskritai politinio elito veidmainišku požiūriu į SSRS ir jos karines bazes Lietuvoje. N. Pozdniakovo pranešimų į Maskvą tonas Lietuvos vyriausybės atžvilgiu tolygiai griežtėjo Vokietijos kariuomenei pasiekiant vis naujas pergales Vakarų Europoje. Į šį aspektą Lietuvos istoriografijoje nėra atkreiptas pakankamas dėmesys.

Iki 1940 m. gegužės 25 d. notos visuomenei atrodė, kad padėtis valstybėje stabilizavosi. Valstybės saugumo departamento valdininkai, atlikdami įvairių Lietuvos visuomenės sluoksnių nuotaikų analizės, 1940 m. balandį pradėjo pastebėti netgi priešingą tendenciją – pozityviai besikeičiantį Lietuvos gyventojų požiūrį į sovietų kariuomenės bazes šalyje. Vokietijai okupavus Daniją ir Norvegiją, Lietuvoje vis dažnesnis tapo kaimo gyventojų pozityvaus požiūrio į sovietų karines įgulas motyvas. Jis buvo paremtas samprata, kad būtent šios bazės nesudaro prielaidų vokiečiams okupuoti Lietuvą („apsaugo Lietuvą nuo vokiečių okupacijos“)<sup>38</sup>.

Dar vienas „savęs ramino“ motyvas pastebėtas tarp Lietuvos inteligentijos ir politinės vadovybės. Atkreiptas dėmesys, kad Latvija ir Estija turėjo daugiau nesklaidumų dėl sovietų karinių bazių nei Lietuva. Pavyzdžiui, Latvijoje jau 1939 m. lapkritį kariuomenės vadas aplinkraščiu uždraudė skleisti gandus ir nurodė kovoti su priešišku gandų apie sovietų įgulas skleidėjais. Už tokį prasižengimą buvo nubaustų asmenų. 1940 m. pavasarį Latvijos ir Estijos atstovai nesutiko su SSRS planais atsiųsti po kelis tūkstančius darbininkų iš SSRS statyti jūrų bazes<sup>39</sup>. Lietuvos politinis elitas gyveno susikurtoje iliuzijoje, kad Lietuvos padėtis, palyginti su Latvijos ir Estijos, buvusi palankesnė, nes iki 1940 m. gegužės pabaigos SSRS politinė vadovybė neturėjo priekaištų Kaunui. Kita vertus, Lietuvos ir Sovietų atstovai turėjo informacijos apie sovietų karių dingimo, dezertyravimo, mirčių neaiškiomis aplinkybėmis faktus. Jų buvo ne vienas iki 1940 m. gegužės ir po 1940 m. birželio, tačiau informacija apie tai viešosios erdvės nepasiekdavo<sup>40</sup>. Pastebėti ir mirties nuosprendžių karinėse bazėse taikymo sovietų įgulų kariams atvejai<sup>41</sup>, buvo randami neaiškiomis aplinkybėmis mirusių / nužudytų sovietų karių palaikai pamiškėse, Lietuvos ūkininkų dirbamuose laukuose. Tačiau iki 1940 m. pavasario sovietų karinių įgulų Lietuvoje vadovybė ir Lietuvos vyriausybė stengėsi nutylėti apie tokio pobūdžio incidentus. Susiformavo

<sup>38</sup> Valstybės saugumo departamento biuletenis Nr. 11, 1940 m. balandžio 29 d. HIA, Eduardas Turauskas papers, box. 7, file 9 [b. n.].

<sup>39</sup> STRANGA, Aivars. *Latvija: neatkarības pēdējais cēliens. 1939. gada 23. augusts – 1940. gada 17. Jūnijs*, p. 173–174, 187–188.

<sup>40</sup> 1940 07 02 JAV pasiuntinio Lietuvoje O. Noremo telegrama JAV valstybės sekretoriui. LCVA, f. MK-6, ap. 1, b. 19, [b. n.]; 1940 07 09 Valstybės saugumo departamento biuletenis Nr. 202. LCVA, f. 378, ap. 10, b. 225, l. 739.

<sup>41</sup> MACELIS, Antanas. *Atsiminimai*, p. 186.



oficialus apsimestinis „nieko neįvyko“ diskursas. 1940 m. gegužę Vermachtui artėjant prie Paryžiaus, šie incidentai tapo formaliu Maskvos pretekstu užvesti agresijos mechanizmą prieš Lietuvą.

## Sovietų karinių įgulų iššūkiai Lietuvos administracijai

1939 m. rudenį sovietų daliniai Lietuvos politinei ir karinei valdžiai kėlė daug ir skirtingo pobūdžio iššūkių. Dalis jų iki ir po 1940 m. birželio vidurio nebuvo išspręsti.

Karinių įgulų gyvenimo sąlygų reglamentavimą turėjo spręsti Lietuvos ir SSRS specialūs kariniai atstovai – ryšių karininkai, nes spalio 10 d. sutartis ir su ja susiję spalio 27–28 d. papildomi protokolai bei susitarimai nedetalizavo daugelio sričių. Problemų buvo daug ir nuolat atsirasdavo naujų. Pavyzdžiui, nebuvo nustatyta Lietuvos Respublikos sienos kirtimo tvarka. Sovietai neskubėjo spręsti žemės sklypų ir gyvenamųjų patalpų įguloms nuomos klausimo. Delsiama detalizuoti apmokėjimo už nuomą, elektrą, telefono ryšį ir kitus buitinius patarnavimus tvarką. Neaiški liko karininkų šeimų atsikraustymo tvarka. Nederinta naudojimosi Lietuvos geležinkeliais tvarka (įgulų aprūpinimas turėjo atvykti iš SSRS, t. y. kirsti Lietuvos sieną), neskubėta spręsti geležinkeliu įvežamų ir išvežamų iš Lietuvos prekių apmokestinimo, maitos, patikros pasienyje reglamentavimo. Turint omenyje, kad sovietų karininkai masiškai supirkinėjo pramonės, tekstilės ir prabangos prekes (ypač rankinius laikrodžius) ir jas siuntė į Rusiją, klausimas buvo aktualus. Prekių įsigijimo problema paaštrėjo po 1940 m. birželio ir iki 1941 m. vasaros nebuvo išspręsta<sup>42</sup>.

Iki 1940 m. pavasario lėtai buvo derinami sovietų įguloms skirtų patalpų remonto, statybos, aptarnaujančio personalo ir statybininkų, kitokių meistrų (Lietuvos piliečių) samdos ir užmokesčio klausimai. Ilgą laiką nebuvo suderinta pašto, telegrafo, radijo ryšio, atsiskaitymo už sunaudotą elektros energiją ir daugelis kitų buitinių dalykų<sup>43</sup>. Galiausiai taip ir nebuvo sutarta, koks bus pas sovietų karininkus iš Rusijos atvykstančių šeimų narių juridinis statusas. 1940 m. pavasarį ir vasarą pradėtas spręsti ir raudonarmiečių vaikų ugdymo klausimas, kuris iki aneksijos įforminimo 1940 m. rugpjūtį nebuvo išspręstas. Latvijoje ir Estijoje susidurta su tokiais pačiais sunkumais. Ten dar prisidėjo karinio jūrų laivyno statybų ir įrengimo klausimas, dėl kurio sovietai spaudė latvius ir estus įsileisti papildomai sovietų specialistų jūrų bazėms įrengti<sup>44</sup>.

<sup>42</sup> 1941 05 28 Telšių vykdomojo komiteto pirmininko D. Rociaus raštas LTSR LKT pirmininkui M. Gedvilui ir LKP CK pirmininkui A. Sniečkui. LCVA, f. R-754, ap. 3, b. 535, l. 46.

<sup>43</sup> LEBEDEVA, Natalija. SSSR ir Pabaltijys 1939–1941 metais (Lietuvos pavyzdys). *Lietuva Antrajame pasauliniame kare*. Sud. Arvydas Anušauskas, Česlovas Laurinavičius. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2007, p. 72.

<sup>44</sup> STRANGA, Aivars. *Latvija: neatkarības pēdējais cēliens. 1939. gada 23. augusts – 1940. gada 17. Jūnijs*, p. 180–182, 186–188.

Įvairias problemas spręsti ir ryšius su sovietų įgulomis palaikyti turėjo specialūs Lietuvos kariuomenės ryšių karininkai. Jie buvo pavaldūs Lietuvos kariuomenės ypatingųjų reikalų karininkui ryšiams su sovietų bazėmis. Ryšių karininkai buvo pirmoji grandis, kuri gaudavo informacijos iš Lietuvos policijos (vėliau įsteigtos ypatingosios policijos) ir kitų Vidaus reikalų ministerijai pavaldžių pareigūnų, susijusių su galimai ir faktiškai vykusiais nesusipratimais, konfliktais, nusižengimais Lietuvos įstatymams, kuriuos padarydavo sovietų kariai už įgulų teritorijos ribų. Beje, sąvoka „įgulų teritorijos ribos“ ilgą laiką buvo daugiau sąlygiška nei reali. Pavyzdžiui, Alytuje teritoriją žymėti pradėta tik 1939 m. gruodžio pabaigoje, apjuosus ją spygliuota viela. 1940 m. pavasarį į Lietuvą atvykęs specialus SSRS „aerodromų statybos batalionas“ Vilniaus, Marijampolės, Ukmergės apskrityse buvo įkurdintas „atvirose“ vietose palapinėse, be nustatytų kareivinių ribų<sup>45</sup>. Sovietų karinių bazių teritorija nebuvo deramai saugoma, todėl savavališkas pasitraukimas iš įgulų į miestą, kartu ir civilių patekimas į įgulų teritoriją nebuvo retas reiškinys. Iš to ir kilo dauguma nesusipratimų, susijusių su raudonarmiečių dezertyravimu, įsivėlimu į įvairias nusikalstamas veikas. Tai sudarė sąlygas veikti Lietuvos ir kitų šalių slaptosioms tarnyboms. Sovietų pasiuntinybė apie šią neapibrėžtą padėtį nuolat pranešdavo į Maskvą. Tačiau, kaip minėta, iki 1940 m. pavasario šie klausimai nebuvo aktualizuoti aukščiausiam Lietuvos ir SSRS tarpvalstybinių santykių lygmenyje<sup>46</sup>.

Iki gegužės 25 d. V. Molotovo notos L. Natkevičiui ir gegužės 30 d. „Izvestijoje“ paskelbto SSRS užsienio reikalų liaudies komisaro pareiškimo šiuo klausimu minėta problema rutuliojosi „sava eiga“. Maskvoje apie „drausmės nesilaikymą“ (alkoholio gėrimą bazėse, elementarios karių apskaitos, karininkų nedalyvavimą vykdant ją kuopose, dezertyravimą) karinėse įgulose žinota<sup>47</sup>. Dezertyrų (ne tik Lietuvoje) turėjo būti daug, nes 1940 m. liepos 6 d. SSRS Aukščiausiosios Tarybos prezidiumas paskelbė įsaką, kuriame nurodyta griežtinti sovietų karinių pajėgų kontrolę, bausmes už dezertyravimą ir imtis priemonių kovai su netoleruotinais reiškiniais<sup>48</sup>.

Kitokio pobūdžio iššūkiu Lietuvos vyriausybei tapo civilių gyventojų betarpiškas bendravimas su sovietų kariais. Karinės įgulos 1939–1940 m. kėlė grėsmę ne tik ir ne tiek dėl karinių dalykų, nes karinio konflikto galimybė priklausė nuo konkretaus vadovybės sprendimo. Jis galėjo būti, o galėjo ir nebūti. Tai aiškiai identifikuojamas

<sup>45</sup> 1940 05 21 Lietuvos kariuomenės ypatingojo skyriaus viršininko pranešimas Vidaus reikalų ministerijos administracijos departamento direktoriui. *LCVA*, f. R-786, ap. 14, b. 85, l. 64.

<sup>46</sup> Lietuvos kariuomenės II skyriaus valdininko Broniaus Aušroto, 1939–1940 m. atlikusio žvalgybos darbą prie Naujosios Vilnios kareivinių, teigimu, pirmą kartą sovietų įgulų vadovybė oficialiai kreipėsi į Lietuvos pareigūnus dėl dezertyravusio raudonarmiečio (Gadžibalo Butajevo) tik 1940 m. balandžio 8 d., kitą kartą – balandžio 16 d. AUŠROTAS, Bronius. *Sunkių sprendimų metai*. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1990 (antras leidimas), p. 135–138.

<sup>47</sup> МЕЛЬГЮХОВ, Михаил Иванович. *Упущенный шанс Сталина. Схватка за Европу: 1939–1941 гг. (Документы, факты, суждения)*. Москва: Вече, 2008, с. 145.

<sup>48</sup> *Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. Накануне*. Т. 1. Кн. 1 (ноябрь 1938 г. – декабрь 1940 г.). Москва: Академия ФСК России, 1995, с. 231.

iššūkis. Tačiau didesnę ir sunkiau užčiuopiamą problemą sovietų bazės Lietuvoje kėlė dėl sovietų karių socialinio politinio ir civilizacinio skirtumo nuo Lietuvos visuomenės<sup>49</sup>. Bendravimas su skirtinga aplinka darė šalutinį poveikį: kūrėsi ydinga moralinė aplinka aplink karines bazes.

Lietuvos visuomenė ilgainiui apsirato su sovietų kariuomenės daliniais ir priprato prie jų. Neramūs buvo tik 1939 m. lapkritis ir gruodžio pradžia. Vėliau tarp Lietuvos gyventojų formavosi lengvabūdiškas ir daugiau smalsumą, o ne baimę ar susirūpinimą keliantis požiūris į bazėse dislokuotus ir mieste tiesiogiai sutinkamus (individualiai karininkus arba būriais eilinius) sovietų karius. Sklandę anekdotai apie raudonarmiečius, kurių, SSRS pasiuntinio N. Pozdniakovo pateiktais duomenimis, Lietuvoje 1940 m. pirmoje pusėje buvo sukurta apie 150 įvairių variacijų<sup>50</sup>, neliudijo baimės ar išgąščio atmosferos. Greičiau priešingai, norą akcentuoti savo (lietuvių) pranašumą prieš iš svetimoms socialinės ir kultūrinės aplinkos atvykusius asmenis, t. y. nepageidaujamu laikytiną, tačiau oficialiai draugišką svetimoms valstybės kariuomenės kontingentą.

Iki 1940 m. birželio Lietuvos gyventojų „atsipalaidavimas“ įgijo atviras formas. Restoranuose ar užėigose valstybės tarnautojai sovietų karininkų akivaizdoje neengdavė iš jų pasišaiptyti, provokuoti diskusijas politinėmis, ideologinėmis temomis. SSRS ir Suomijos karo metu į parduotuves užsukusiems Raudonosios armijos karininkams siūlyta nusipirkti Suomijoje gamintų peilių – tai erzino raudonarmiečius ir kėlė savotišką satisfakciją vietos civiliams gyventojams. Vienas iš daugybės valstybės saugumo ir kriminalinės policijos registruotų pokalbių tarp gyventojų ir sovietų karininkų pavyzdžių užrašytas 1940 m. vasarį Prienuose. Lietuvos saugumo policijos viršininkas raporte apie vietos Šaulių namų šeimininkės pokalbį su sovietų karinės įgulos Prienuose majoru rašė, kad Šaulių namų šeimininkė majorui sakiusi:

*(...) rusai, nors ir normalūs žmonės, tačiau jų buvimas Lietuvoje ir komunistinė santvarka pas mus nepageidaujami. Esą Rusijoje nieko gero neturite, nes ir laikrodėlius jūsų kariai pas mus perka. Majoras Čumakovas paaiškino, kad Rusijoje jie visko turi, tik savo gyventojams neduoda, nes viską eksportuoja į užsienį (...). Dėl santvarkos tai esą visą laiką taip nebūsią. Praeisią porą metų ir Lietuvoje būsią taip, kaip Ukrainoje. Patys lietuviai norėsią ir nubalsuosią, kad būtų įjungti į Socialistinę Sovietų Respublikų Sąjungą.*<sup>51</sup>

Valstybės saugumo policijos biuletenyje užrašytas pokalbis stebina ne tiek turiniu, kiek laisva, drąsia, atvira, netarpiška civilių Lietuvos gyventojų galimybe polemizuoti įvairiomis temomis. Z. Ivinskis Kauno valdininkų atviro ir kupino ironijos politikavimo užėigose ir restoranuose iki 1940 m. pavasario esmę apibūdino tokiu sakiniu:

<sup>49</sup> LAURINAVIČIUS, Česlovas. Sovietų bazės Lietuvoje, p. 551.

<sup>50</sup> 1940 03 09 ištrauka iš E. Turausko pro memoria „Su SSSR įgulų Lietuvoje buvimu susijusiais reikalais susipažinimui ir atitinkamam palaikymui“. LCVA, f. R-786, ap. 14, b. 85, l. 99.

<sup>51</sup> 1940 02 17 Valstybės saugumo ir Kriminalinės policijos Marijampolės apygardos biuletenis Nr. 26. LCVA, f. 378, ap. 10, b. 611, l. 64.

„Lauk bolševikus, duos jiems vokietis.“<sup>52</sup> Tokio pobūdžio atviros kalbos liudijo ne tik pasitikėjimą, demonstruojamą saugumo jausmą, bet ir kartu sudarė palankias sąlygas SSRS pasiuntinybei rinkti medžiagą apie skirtingų visuomenės sluoksnių požiūrį į sovietus ir siūsti ataskaitas į SSRS užsienio reikalų liaudies komisariatą, kuriame ir buvo modeliuojama sovietų strategija Baltijos valstybių atžvilgiu. Būtent tokio pobūdžio informacija iš Kauno 1940 m. gegužės pabaigoje ir birželio pirmoje pusėje priekaištus Lietuvos vyriausybei grindė V. Molotovas. Žinoma, ne privatūs pokalbiai ir Lietuvos gyventojų požiūris į sovietus lėmė Kremliaus politiką Lietuvos atžvilgiu, bet jų turinys ir visuomenės požiūris į sovietus tapo vienu iš pretekstų kaltinti oficialųjį Kauną savitarpio pagalbos sutarties „dvasios“ nesilaikymu, t. y. formuojant negatyvų Lietuvos žmonių požiūrį į SSRS.

Vienas pirmųjų tokios problemos galimas pasekmes suvokė Užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktorius E. Turauskas. 1940 m. kovo 9 d. įvairioms Lietuvos žinyboms jis parengė valstybės ar privačių įmonių ir piliečių bendravimo su SSRS karinėmis žinybomis ir kariais rekomendacijas. Jose numatyta drausti bet kokius privačių įmonių ar asmenų kontaktus su sovietų kariais, nepaklususius civilius asmenis priverstinai „iškelti“ atokiau nuo bazių, steigti „stebėjimo“ punktus restoranuose ir „sudrausminti“ kalbančius su sovietų kariais. E. Turausko siūlymas apėmė ir „tautinės savigarbos“ kėlimo aspektą. Patarta ministerijoms ar atskirų valstybės institucijų darbuotojams (pašto tarnautojams, policininkams, geležinkelio stočių bufetininkams) nevertoti rusų kalbos ir nukreipti rusus pas atitinkamą pareigūną, kuris „mokėtų“ susikalbėti, ir tik tokiam pareigūnui būtų suteikta teisė palaikyti darbinį ryšį. Iškeltas siūlymas įvesti kortelių sistemą prekyboje, ribojant importinių prekių pardavimą sovietų kariams. Griežtai įspėta neplatinti paskalų, gandų, anekdotų ir apskritai susilaikyti nuo „liguisto smalsumo“ sovietų kariuomenės atžvilgiu. Švietimo ministerijai rekomenduota parengti priemones, padėsiančias stiprinti kultūrinį-tautinį veikimą<sup>53</sup>. Į daugelį šių rekomendacijų iki 1940 m. birželio pirmųjų dienų nebuvo atsižvelgta.

## Sovietų įgulų tiesioginis ir netiesioginis poveikis gyventojams

Iš karinių įgulų įvairiomis aplinkybėmis dingusių raudonarmiečių istorijos buvo viena iš daugelio chaoso bazėse ir aplink jas pavyzdžių.

Iki 1940 m. birželio pirmųjų dienų buvo nusistovėjusi praktika, kad aukštesnio rango raudonarmiečių karininkai nuomojo butus ir gyveno kartu su civiliais Lietuvos gyventojais jų namuose. 1940 m. pradžioje Alytaus miesto privačiuose namuose 62 butus nuomojo 140 karininkų. Prienuose privačiuose butuose gyveno 86 sovietų

<sup>52</sup> Zenono Ivinskio dienoraštis. *LNMMB RS*, f. 29, t. 2, l. 291.

<sup>53</sup> 1940 03 09 ištrauka iš E. Turausko pro memoria „Su SSSR įgulų Lietuvoje buvimu susijusiais reikalais susipažinimui ir atitinkamam palaikymui“. *LCVA*, f. R-786, ap. 14, b. 85, l. 97–100.

karininkai<sup>54</sup>. Iki 1940 m. pavasario kokių nors išskirtinių ir specialių reikalavimų butų nuomininkai neturėjo atitikti. Paslaugos teikėjo ir gavėjo santykis buvo nustatytas privačiu susitarimu. Sovietų karininkai įsitraukė į Lietuvos civilių gyvenimą, bendravo su butų savininkais ir jų artimaisiais, pas vietos siuvėjus siūdinosi drabužius ir vilkėdami pasisiūdintais kostiumais lankėsi restoranuose, parduotuvėse, dalyvavo apylinkių miestelių kultūrinuose renginiuose, svečiavosi pas juos kvietusius naujuosius pažįstamus namuose. Jie nevengė pasilinksminimo vietų, tam tikrų moterų kompanijos, svaigiųjų gėrimų su iš to išplaukiančiomis pasekmėmis<sup>55</sup>. Kai kurie stengėsi slėpti tapatybę, prisistatydavo išgalvotomis pavardėmis<sup>56</sup>. Aktyvus ir „laisvas“ įsitraukimas į civilį gyvenimą ne vienam karininkui atsiėjo pažemintu laipsniu, pareigomis ar perkėlimu iš Lietuvos į kitose sovietinėse respublikose dislokuotus dalinius<sup>57</sup>.

Karinėse įgulose reikėjo aptarnaujančio personalo – valytojų, drabužių skalbėjų, įvairius statybos remonto darbus dirbančių meistrų. Lietuvos įmonės ir prekeiviai konkuravo aprūpindami bazėse gyvenančius karius maistu, statybinėmis ir kitokiomis kasdienio vartojimo prekėmis. Ilgą laiką tiekimo reikalų klausimas nebuvo aiškiai nustatytas, todėl tarp lietuvių (neretai tarp lietuvių ir žydų paslaugų teikėjų) kildavo konkurencijos nulemtų konfliktinių situacijų, kurios kartu įgaudavo ir etninio konflikto atspalvį<sup>58</sup>. Buvo varžomasi dėl bazių aprūpinimo.

1940 m. gegužės pabaigoje prasidėjusios SSRS ir Lietuvos diplomatinių santykių krizės požymius pirmieji pajuto gyvenusieji sovietų karinių bazių kaimynystėje. Gegužės pabaigoje sovietų karių bendravimas su vietos gyventojais tapo šiurkštus, pokalbiuose atsirado gąsdinimo valstybės nepriklausomybės netekimu motyvų, kaltinimų Lietuvos vyriausybei priešišku ir provokacijomis prieš Raudonąją armiją. Per pirmąją birželio savaitę karininkai iš nuomojamų butų Alytuje ir Prienuose persikraustė atgal į kareivines<sup>59</sup>. Gyventojams įtampą kėlė birželio 1 d. prasidėjęs naktinis sovietų karinės sunkiosios technikos judėjimas.

Po raudonarmiečio G. Butajevo incidento, tapusio pretekstu Sovietų vyriausybės gegužės 25 d. notai, Lietuvos vyriausybė tarsi atsibudo. Pradėta domėtis notoje išdėstytais priekaištais, sudaryta komisija jiems tirti ir atremti. Pasikeitė oficialus viešai

<sup>54</sup> 1940 01 11 Valstybės saugumo ir Kriminalinės policijos Marijampolės apygardos biuletenis Nr. 6. LCVA, f. 378, ap. 10, b. 611, l. 12.

<sup>55</sup> 1940 01 20 Valstybės saugumo ir Kriminalinės policijos Marijampolės apygardos biuletenis Nr. 11. Ibid., l. 25.

<sup>56</sup> 1940 01 26 Valstybės saugumo ir Kriminalinės policijos Marijampolės apygardos biuletenis Nr. 15. Ibid., l. 40.

<sup>57</sup> Ibid., l. 39.

<sup>58</sup> Alytaus miesto amatininkai 1940 m. sausį kreipėsi į vidaus reikalų ir finansų ministrus, Darbo rūmų vadovybę, Alytaus apskrities viršininką bei miesto burmistrą, pikindamiesi, kad „(...) ryšium su rusų kariuomenės duodamais užsakymais, į Alytų atvyksta daug siuvėjų – žydų, kurie vietiniams amatininkams sudarą didelę konkurenciją“. 1940 01 24 Valstybės saugumo ir Kriminalinės policijos Marijampolės apygardos biuletenis Nr. 14, *ibid.*, l. 35.

<sup>59</sup> 1940 06 08 Valstybės saugumo departamento biuletenis Nr. 184. HIA, Eduardas Turauskas papers, box. 7, file 9, [b. n.].

skelbiamas tonas SSRS ir Raudonosios armijos bazių atžvilgiu. Pasak SSRS pasiuntinybės laikinojo reikalų patikėtinio V. Semionovo, per pirmąją 1940 m. birželio savaitę „gerų žodžių“ apie 1939 m. spalio Savitarpio pagalbos sutartį Lietuvoje pasakya ir parašyta daugiau nei per visus septynis mėnesius<sup>60</sup>.

Į nepalankia linkme Lietuvai besiklosčiusią padėtį reagavo Vidaus reikalų ministerija. Birželio 5 d. ministras K. Skučas apskričių viršininkams ir policijai paskelbė slapta direktyvą, kuri iš dalies paremta 1940 m. kovą surašytomis E. Turausko rekomendacijomis dėl sovietų įgulų ir Lietuvos pareigūnų bei civilių gyventojų santykių. Lietuvos struktūros turėjo užtikrinti, kad civiliai neskleistų gandų ir neižeidinėtų SSRS kariuomenės. Gyventojams uždrausta kalbinti karius, vaikščioti netoli kariuomenės stovyklų ir ten fotografuoti. „Laisvo elgesio“ moterims drausta kviesti SSRS karius į namus, restoranus. Už tai numatyta priverstinai iškeldinti į atokesnes gyvenamąsias vietas. Asmenys, apsigyvenę prie karinių bazių, po 1939 m. lapkričio vidurio privalomai pradėti iškeldinti už 5 kilometrų nuo bazių. Bazėse dirbantis Lietuvos piliečių civilių personalas privalėjo gauti atitinkamą vietos policijos nuovados leidimą ir laikinai atiduoti į policijos rankas savo pasą. Sovietų karininkams apgyvendinimo paslaugas mieste teikiantys butų savininkai nuo šiol tai daryti galėjo tik gavę specialų Krašto apsaugos ministerijos išduotą leidimą, t. y. nuomos paslaugas teikiantis asmuo buvo „patikrintas“. Apskričių viršininkai turėjo kontroliuoti prekybos leidimų išdavimą, turėjo teisę savo nuožiūra uždaryti alkoholinių prekių parduotuves kilus įtarimų dėl galimos grėsmės „valstybės saugumo interesams“<sup>61</sup>.

Vidaus reikalų ministerijos direktyvoje iki detalių reglamentuotas policijos darbas ir pareigos SSRS karių atžvilgiu, buvo reikalaujama diskretiškumo, tačiau iš esmės apsiribota įvykių fiksavimu ir žmonių, palaikančių ryšius su sovietų kariais, registravimu. Kadangi ankstesniuose susitarimuose buvo nustatyti konkretūs karių judėjimo maršrutai, kariams ar jų transportui peržengus numatytas teritorijų ribas, policija buvo įpareigota pažymėti datą, vietą, autotransporto priemonės numerį (nors dažnai sovietų kariuomenės sunkvežimiai važinėjo be skiriamųjų ženklų), kario uniformos ženklus ir pranešti Lietuvos kariuomenės ryšių karininkui, kuris privalėjo toliau aiškintis aplinkybės su atitinkamu sovietų kariuomenės kariškiu. VRM direktyvoje nurodyta:

*Atlikdama šiuos veiksmus, policija vengia SSRS karius ižesti, kad jų savigarba nenukentėtų; aiškinimo vietose neleidžia žmonių susibūrimo.*<sup>62</sup>

1940 m. birželio pradžioje Vidaus reikalų ministerijos nurodymuose numatyta steigti ypatingosios Lietuvos policijos nuovadas šalia SSRS kariuomenės įgulų. Šių policijos nuovadų pareigūnai privalėjo „kontroliuoti“ teritorijas aplink sovietų karines bazes,

<sup>60</sup> *Полпреды сообщают... Сборник документов об отношениях СССР с Латвией, Литвой и Эстонией*, с. 369.

<sup>61</sup> 1940 06 05 slapta vidaus reikalų ministro direktyva apskričių viršininkams ir policijai SSRS kariuomenės stovyklų interesų Lietuvoje apsaugojimo reikalu. LCVA, f. 399, ap. 1, b. 60, l. 12–14.

<sup>62</sup> *Ibid.*, l. 15.



„atriboti“ civilius gyventojus nuo sovietų karių<sup>63</sup>. Kitaip tariant, VRM direktyva buvo orientuota stiprinti Lietuvos piliečių civilių gyventojų atribojimą nuo sovietų įgulų. Ypatingoji policija turėjo „gerai pažinti“ visus vietos gyventojus, naujai atvykusius – sekti, turėti išsamią informaciją apie nuolatines SSRS karių lankymosi vietas ir apklausti civilius asmenis – išsiaiškinti karių lankymosi pas vietos gyventojus tikslus. Alkoholio prekyba besivertę prekybininkai ir užėigų savininkai buvo įpareigoti palaikyti tvarką, kontroliuoti lankytojus, kad neįžeidintų kareivių. Tačiau nustačius netinkamą ar nusikalstamą SSRS karių elgesį, policijos valdininkai neturėjo teisės kištis. Apsiribota fakto pranešimu Lietuvos kariuomenės ryšių karininkui ir tik išskirtiniais atvejais apie tai galėjo tiesiogiai pranešti SSRS kariuomenės stovyklos budinčiam karininkui<sup>64</sup>.

1940 m. gegužės pabaigoje ir birželio pirmoje pusėje Lietuvos vyriausybė stengėsi nutylėti ir visuomenei nepranešti apie kylančią krizę, susijusią su Maskvos daromu spaudimu. Spauda nerašė ir per radiją apie tai nekalbėta. Tačiau nuojautų ir gandų persmelkta atmosfera keitėsi. Miestų darbininkų kvartaluose, priemiesčiuose birželio pradžioje vis dažniau pasigirdavo viešai dainuojamos sovietinės dainos iš kino teatruose rodytų sovietinio kino<sup>65</sup> ar pražygiuojančių sovietų karių būrių repertuaro. Iki 1940 m. pavasario pabaigos tokių epizodų viešose vietose Lietuvos valstybės saugumo struktūros nebuvo registrusios.

Galiausiai 1940 m. birželio 6–10 d. įvyko vienas paskutinių incidentų, kuriuo pasinaudojo Maskva, reikšdama priekaištus politinei Lietuvos valdžiai birželio 14 d. ultimatumė. Streiką pradėjo Gaižiūnų poligone įsikūrusios sovietų įgulos statybose dirbę Lietuvos darbininkai. Nepavyko rasti duomenų kas buvo streiko iniciatoriais. Iš pradžių kelti ekonominiai (užmokesčio didinimas ir darbo sąlygų gerinimas), vėliau politiniai (pakeisti vyriausybę, įvesti sovietinę santvarką) reikalavimai. Streike dalyvavo visi 400 darbininkų. Darbo rangovo pažadai išpildyti ekonominius reikalavimus (tai nebuvo įprasta praktika Lietuvoje) ir darbo inspektorius pastangos nepajėgė sustabdyti streiko. Saugumo tarnybos nedrįso jėga tramdyti prie sovietų bazių užsibarikadavusių darbininkų (nepaisant to, kad streikas įgavo politinį atspalvį). Sovietų įgulos kariai laikėsi nuošaliai<sup>66</sup>, tačiau darbininkai dėl Lietuvos pareigūnų neryžtingumo tikėjo turį netiesioginę sovietų kariuomenės paramą.

<sup>63</sup> Ibid., l. 16.

<sup>64</sup> 1940 06 08 Policijos departamento direktoriaus instrukcija Ypatingajai policijai. LCVA, f. 399, ap. 1, b. 60, l. 20.

<sup>65</sup> Kauno ir Vilniaus kino teatrų repertuare 1939 m. pabaigoje – 1940 m. pradžioje pradėjo gausėti sovietinių kino filmų. Beveik nutrauktas Lenkijos kino juostų demonstravimas, pradėjo mažėti Holivudo produkcijos. Be to, sovietinio kino repertuarą populiarino sovietų įgulų kariai, kurie 1940 m. pavasarį ir vasarą nemokamai demonstravo kino juostas „po atviru dangumi“ viešose Vilniaus (Bernardinų sode) ir Kauno vietose. Kino seansai sulaukdavo pasisėkimo. 1940 m. rugpjūtį aneksavus Lietuvą, nemokamo sovietinio kino demonstravimo seansai plito ir Lietuvos regionuose.

<sup>66</sup> 1940 m. gegužės pabaigoje sužinoję apie ruošiamą streiką sovietų karininkai juokavo: „(...) būsią įdomu pažiūrėti, kaip Lietuvoje streikuoja darbininkai“. 1940 05 30 Valstybės saugumo departamento biuletėnis Nr. 176. HIA, Eduardas Turauskas papers, box. 7 file 9, [b. n.].

Streikas nutrauktas atvykus SSRS pasiuntinybės atstovams ir į juos besikreipusiam sovietų įgulos divizijos vadui, kuris buvo griežtas streikuojančiųjų atžvilgiu – nurodė nutraukti streiką arba pasišalinti iš įgulos teritorijos. Baigus streiką Lietuvos saugumo policija areštavo 158 aktyviausius dalyvius<sup>67</sup>.

Šis streiko poligone atvejis tapo lūžiu dėl kelių priežasčių. Pirmą kartą Lietuvos teritorijoje situacijos sprendimą lėmė ne Lietuvos Respublikos administracija, o Sovietų pasiuntinybė ir sovietų kariuomenės įgulos vadovybė. Kitaip tariant, dalis Lietuvos piliečių atsisakė paklusti Lietuvos valstybės pareigūnams. Antrąją šio epizodo pasekmę tapo Lietuvos suvereniteto praradimo pradžia. Apie areštus ir bausmes sovietų pasiuntinybė informavo SSRS liaudies komisarų tarybą ir Užsienio reikalų liaudies komisiariatą. Šis incidentas tapo paskutiniu V. Molotovo priekaištu Maskvoje birželį buvusiems A. Merkiui ir J. Urbšiu dėl to, kad Lietuvos vyriausybė „susidorojo“ su „darbininkų klase“.

Incidentas Gaižiūnuose tapo paskutiniu ir vienu ryškiausių sovietų įgulų netiesioginio politinio socialinio poveikio Lietuvos visuomenei pavyzdžių.

## Išvados

Lietuvos ir SSRS savitarpio pagalbos sutartimi Lietuvos teritorijoje 1939 m. rudenį įkurdintą 17 000–18 000 sovietų kariuomenės kontingentą Lietuvos vyriausybė gyventojams grindė keliais argumentais. Pirmą, siekdama užkirsti kelią potencialiems socialinio pobūdžio neramumams Lietuvoje, vyriausybė akcentavo Vilniaus atgavimo faktą ir nutylėjo spalio 10 d. sutarties esmę, t. y. faktinį neutraliteto bei dalinio Lietuvos suvereniteto praradimą. Antra, iki 1940 m. birželio 15 d. oficialiuose vyriausybės pranešimuose sovietų įgulų Lietuvoje įkurdinimas argumentuotas būtinybe garantuoti Lietuvos sienų saugumą, nepaisant to, kad sovietų įgulos nebuvo dislokuotos Lietuvos pasienio zonoje.

Geopolitinė 1939 m. pabaigos ir 1940 m. pirmosios pusės realybė, t. y. Vokietijos vykdomos Europos valstybių karinės okupacijos bei oficialus Lietuvos vyriausybės diskursas santykių su SSRS klausimu, formavo Lietuvos visuomenės esamos padėties suvokimą. Patekimą į sovietų įtakos sferą dalis Lietuvos gyventojų laikė mažiausia iš galimų blygybių. Įvairių Lietuvos ideologinių stovyklų organizuota inteligentija ir skirtingų socialinių sluoksnių neorganizuota visuomenė, ypač po Vokietijos pergalę Vakarų Europoje 1940 m. pavasarį, sovietų kariuomenės įgulas Lietuvoje pradėjo traktuoti kaip veiksnį, nesudarantį prielaidų Vokietijai okupuoti Lietuvą.

Nepaisant to, kad Raudonosios armijos įgulų Lietuvoje karininkai ir eiliniai kariai 1939 m. rudenį Baltijos valstybes suvokė kaip „savą teritoriją“, kurioje greitai laiku

<sup>67</sup> 1940 06 10 Valstybės saugumo policijos Kauno apygardos dienynas Nr. 36. LCVA, f. 378, ap. 10, b. 578, l. 39–40.

turėtų prasidėti sovietizacija, SSRS politinė ir karinė vadovybė draudė kariškiams tiesiogiai ir netiesiogiai kištis į valstybių vidaus reikalus, palaikyti ryšį su prosovietiniais sluoksniais ir kurį laiką nurodė gerbti valstybių suverenitetą. Ši aplinkybė kartu su Lietuvos vyriausybės oficialia vieša pozicija apie SSRS kaip sąjunginę valstybę bei iki 1940 m. kovo–balandžio nesant oficialių sovietų priekaištų Kaunui, sudarė sąlygas Lietuvos gyventojams Raudonosios armijos įgulas vertinti kaip nepageidautiną, tačiau nepavojingą „svetimkūnį“.

Sovietų karinės įgulos Lietuvoje kėlė tiesioginę ir netiesioginę grėsmę. Įvairių juridinių, administracinių ir buitinių detalių – žemės nuomos įguloms, bazių statybos ir aprūpinimo, sovietų karių ir jų šeimos narių teisinio statuso, susisiekimo ir daugelio kitų klausimų – Lietuvos ir SSRS atstovai iki 1940 m. birželio 15 d. dėl skirtingo pobūdžio priežasčių neišsprendė. Dėl to nuolat kildavo įvairių nesusipratimų, mezgėsi nereglamentuoti raudonarmiečių ir civilių gyventojų santykiai, kurie vėliau tapo formaliu Maskvos pretekstu pareikšti Lietuvai kaltinimus ir ultimatumą. Tokia būklė turėjo netiesioginių pasekmių – prisidėjo prie socialinių politinių santykių deformacijos. 1940 m. pavasario pabaigoje ir vasaros pradžioje kilo incidentų, kurių metu dalis Lietuvos piliečių atsisakė paklusti valstybės institucijoms ir klausė sovietų įgulų vadovybės bei SSRS pasiuntinybės Kaune nurodymų.

## Archyviniai šaltiniai

1. Hoover Institution Archives, Eduardas Turauskas Papers.
2. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. MK-6. (JAV nacionalinio archyvo dokumentų kolekcija).
3. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-754. (Lietuvos TSR Ministrų Taryba).
4. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. R-786. (Darbininkų ir valstiečių milicijos valdyba).
5. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 378. (Vidaus reikalų ministerijos Valstybės saugumo departamentas).
6. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 399. (Alytaus apskrities viršininkas).
7. Lietuvos centrinis valstybės archyvas, f. 648. (Lietuvos pasiuntinybė Londone).
8. Lietuvos ypatingasis archyvas, f. K-35. (Lietuvos TSR valstybės saugumo komiteto (KGB) 1-asis skyrius).
9. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos rankraščių skyrius, f. 29. (Zenono Ivinskio fondas).

## Publikuoti šaltiniai

1. AUŠROTAS, Bronius. *Sunkių sprendimų metai*. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1990 (antras leidimas).

2. Baltic Shipping Given Bad Jolt by Sea Warfare. But Russian Soldiers Poor Propaganda For Communism. Dr. Pekstas Speaks. *Hamilton Spectator*, 1940, April 26.
3. Dr. Jono Šliūpo laiškas iš Lietuvos. *Tėvynė*, 1940 vasario 23, Nr. 31.
4. MACELIS, Antanas. *Atsiminimai*. Parengė Gediminas Rudis. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2014.
5. Sovietų kariuomenė niekad nesikiš į Pabaltijo valstybių gyvenimą. *Lietuvos aidas*, 1939 lapkričio 17, Nr. 703 (vakarinė laida).
6. *Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. Накануне*. Т. 1. Кн. 1 (ноябрь 1938 г. – декабрь 1940 г.). Москва: Академия ФСК России, 1995.
7. *Полпреды сообщают... Сборник документов об отношениях СССР с Латвией, Литвой и Эстонией (август 1939 г. – август 1940 г.)*. Москва: Международные отношения, 1990.
8. СССР и Литва в годы второй мировой войны. СССР и Литовская Республика (март 1939 – август 1940 гг.). Т. 1. Сб. Документов. Сост. А. Каспаравичюс, Ч. Лауринавичюс, Н. Лебедева. Вильнюс, 2006.

## Literatūra

1. ČAPENKO, Aleksandr. Lietuvos liaudies armijos reorganizavimo į 29-ąją teritorinį Raudonosios armijos šaulių pulką istorija 1940–1941 m. *Karo archyvas*, 2007, t. 22, p. 353–363.
2. JAKUBČIONIS, Algirdas; KNEZYS, Stasys; STREIKUS, Arūnas. *Okupacija ir aneksija. Pirmoji sovietinė okupacija*. Vilnius: Margi raštai, 2006.
3. JOKUBAUSKAS, Vytautas. „Mažųjų kariuomenių“ galia ir paramilitarizmas. *Tarpukario Lietuvos atvejis*. Klaipėda: KU leidykla, 2014.
4. KILINSKAS, Kęstutis. Politikai su antpečiais. Civilinės ir karinės valdžios sąveika tarpukario Lietuvoje. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, Naujasis židinys-Aidai, 2022.
5. KOSEL, Bogusław. „Pieredielka“ Wojska Litewskiego w 29. Terytorialny Korpus Strzelecki Armii Czerwonej (sierpień 1940– sierpień 1941 r.). *Zeszyt naukowy muzeum wojska*, 2012, t. 25, s. 65–82.
6. KOSEL, Bogusław. Przyczynek do badań nad pierwszym etapem sowietyzacji Wojska Litewskiego (15 czerwca – 30 sierpnia 1940 r.). *Zeszyt naukowy muzeum wojska*, 2011, t. 24, s. 67–84.
7. LAURINAVIČIUS, Česlovas. Sovietų bazės Lietuvoje. *Lietuvos istorija*. T. X, d. II, *Nepriklausomybė (1918–1940 m.)*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015, p. 549–552.
8. LEBEDEVA, Natalija. *SSRS ir Pabaltijys 1939–1941 metais (Lietuvos pavyzdys), Lietuva Antrajame pasauliniame kare*. Sud. A. Anušauskas, Č. Laurinavičius. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2007.
9. LESČIUS, Vytautas. Lietuvos kariuomenė sovietinės okupacijos išvakarėse. *Karo archyvas*, 2010, t. 25, p. 249–400.

10. MIKNEVIČIUS, Gintautas. Sovietų kariuomenė Lietuvoje 1939–1941 m. *Genocidas ir rezistencija*, 2021, Nr. 2, p. 7–36.
11. MIKNEVIČIUS, Gintautas. Sovietų kariuomenė Lietuvoje 1939–1941 metais: pirmųjų okupacijos aukų atminimui. *Nepriklausomybės sąsiuviniai*, 2020, Nr. 3, p. 13–22.
12. RAŠTIKIS, Stasys. Lietuvos kariuomenės tragedija. *Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai*. Kaunas: Studijų biuro leidinys, 1942, t. I, p. 116–156.
13. RAŠTIKIS, Stasys. Lietuvos kariuomenės tragedija. *Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai*. Kaunas: Studijų biuro leidinys, 1942, t. II, p. 174–229.
14. STRANGA, Aivars. *Latvija: neatkarības pēdējais cēliens. 1939. gada 23. augusts – 1940. gada 17. Jūnijs*. Rīga: Mansards, 2022.
15. ŽЕРКАИТЁ, Regina. *Vilniaus istorijos atkarpa 1939–1940*. Vilnius: Mokslas, 1990.
16. МЕЛЬТЮХОВ, Михаил Иванович. *Упущенный шанс Сталина. Схватка за Европу: 1939–1941 гг. Документы, факты, суждения*. Москва: Вече, 2008.
17. ПЕТРОВСКАЯ, Оксана. Деятельность Красной армии среди населения Западной Белоруссии в 1939–1941 годах. *Западная Белоруссия и Западная Украина в 1939–1941 гг.: люди, события, документы*. Ред. О. В. Петровская, Е. Ю. Борисенок. Санкт-Петербург: Алетей, 2014, с. 199–247.

---

## Society and the Soviet Army in Lithuania 1939–1940. Political and Social Aspects

Dr. Artūras Svarauskas

The Lithuanian Institute of History, Tilto st. 17, LT-01108 Vilnius, Lithuania  
E-mail: a.svarauskas@gmail.com

---

### Summary

The Soviet contingent stationed on the territory of Lithuania in the autumn of 1939 under the Lithuania-USSR Mutual Assistance Treaty had direct and indirect political and social impact for the Lithuanian state and population.

The threat of potential military occupation was the most easily identifiable aspect. However, until June 1940, it was forbidden to speak or write about it in official public discourse. The Lithuanian government argued that the placement of Soviet garrisons in Lithuania was necessary to guarantee the security of Lithuania's borders. The Soviet army was treated as an army allied to Lithuania. For this reason, and because of Germany's occupation of neutral countries in Europe, in the spring of 1940, Lithuanian society began to see the Soviet garrisons as a factor preventing Germany from occupying Lithuania. Despite the fact that the officers of

the Red Army garrisons in Lithuania perceived the Baltic States in the autumn of 1939 as “their own territory”, where Sovietisation would soon begin, the political and military leadership of the USSR forbade the military to interfere directly and indirectly in the internal affairs of the states, forbade to maintain contact with pro-Soviet circles, and to respect the sovereignty of states. This, together with the Lithuanian government’s official public stance towards the USSR, allowed the Lithuanian population to view the Red Army garrisons as an undesirable, but not dangerous, “foreign object”.

Directly identifiable challenges to the Lithuanian administration from the Soviet military garrisons in Lithuania included legal, administrative and domestic aspects. These included accommodation, leasing of land for garrisons, construction and provisioning of bases, the legal status of Soviet soldiers and their families, education, trade, transport and many other issues. The representatives of Lithuania and the USSR were not able to resolve these issues before 15 June 1940 for various reasons. As a result, various misunderstandings and unregulated relations between the Red Army and the civilian population were constantly arising, which later became a formal pretext for Moscow to launch a mechanism of aggression against Lithuania. The appearance of Soviet army bases in Lithuania had the indirect consequence of contributing to the deformation of social-political relations. In the late spring and early summer of 1940, incidents broke out in which some Lithuanian citizens refused to obey the state institutions and obeyed the orders of the Soviet garrison command and the USSR envoy in Kaunas.

Gauta / Received 2024 01 03  
Priimta / Accepted 2024 06 02